

Kuka maksaa ”ilmaisen” yliopisto-opetuksen?

MATTI VIRÉN

Joka vuosi noin 20 000 uutta opiskelijaa aloittaa yliopisto-opiskelun, yliopisto-opiskelijoitaa on kaiken kaikkiaan noin 168 000 keskimääräisen valmistumisajan ollessa ylemmässä korkeakoulu-tutkinnossa noin seitsemän vuotta. Uusien opiskelijoiden suhde saman vuoden ylioppilaiden määrään (n. 32 500) on noin 60 prosenttia. Suhde koko vuosiluokkaan (n. 70 000) on vajaat 30 prosenttia. Kaikki eivät pääse yliopistoihin. Yliopisto-opiskelu on vain mainitun 30 prosentin etuoikeus¹.

Huomattavasti suurempi osuus haluaisi opiskella yliopistoissa ja suorittaa ainakin perustutkinnon. Näin siksi, että yliopistokoulutus on lähestulkoon paras mahdollinen investointi, jonka nuori ihminen voi tehdä. Selvimmin tä-

¹ Pääosa yliopistoon tulevista valitaan pääsykokeen perusteella. Vaikka menetelmä sinänsä näyttää reilulta, ei se sitä kaikilta osin ole. Pääsykoe mittaa parhaimmillaankin vain marginaalista osaa opiskelijan taidoista ja taidoista. Tiedämme esimerkiksi hyvin vähän siitä, miten hyvin pääsykokeet ennakoivat tulevaa opiskelumenestystä puhumattakaan selviytymistä työelämässä. Turun yliopiston taloustieteen laitoksella selvitettiin vuonna 2007 pääsykoe-menestyksen yhteyttä gradu-arvosanaan vuosien 1998–2006 osalta, ja tulos oli kaiken kaikkiaan masentava. Korrelaatio pääsykoepistemäärän ja gradu-arvosanan välillä oli peräti negatiivinen, vaikkakaan ei tilastollisesti merkitsevä (–0,04). Pääsykoepistemäärän ja opinnoissa edistymisen (opintopistemäärä) ja toisaalta pääsykoepistemäärän ja opintomenestyksen (arvosanat) välinen korrelaatio oli toki positiivinen, mutta ei tilastollisesti merkitsevä. Luvat eivät tietysti kerro kaikkea, koska emme voi selvittää esimerkiksi sitä, miten pääsykokeessa epäonnistuneet olisivat suorittaneet opintonsa, mutta tosiasia silti on, että pääsykokeen hylkäysrajalla on usein paljon opiskelijoita, joiden osalta hyväksyminen tai hylkääminen on todella vähästä kiinni. Eli ei todellakaan voi sanoa, että valitut ja valitsematta jääneet muodostaisivat kaksi selvästi erottuvaa osajoukkoa. Aivan huiput ja täydelliset ”lusmut” toki erottuvat muista, mutta heitä on loppujen lopuksi aika vähän.

mä näkyy, kun tarkastelee, miten paljon henkilökohtaiset koulutusinvestoinnit tuottavat. Ulla Hämäläinen ja Roope Uusitalo (2003) osoittivat, että investoinnin reaalin tuottoaste on keskimäärin 14 prosenttia, mikä uskomattoman korkea luku. Onkin aiheellista kysyä, miten oikeudenmukaista ja tasa-arvoistavaa on antaa vajaalle 30 prosentille väestöstä lahjaksi tällainen investointioptio ja jättää muut täysin osattomiksi koulutuksen hyödyistä. Eikä kyse ole pelkästään siitä, että muut jäävät osattomiksi yliopisto-opetukseen tehdyistä investoinneista. Yliopiston ulkopuolelle jääneet saavat vielä maksaa hyväosaisempien ilmaisen koulutuksen ja opintotuen erilaiset muodot. Eli systeemi tuntuisi olevan äärimmäisen regressiivinen. Sen sijaan, että se tasaisi tuloeroja, se mitä ilmeisimmin kasvattaa niitä.

Aikojen alussa ilmaisen koulutuksen idea oli tietenkin päinvastainen: säätykierron edistäminen eli etenemismahdollisuuksien tarjoaminen myös köyhille. Toki tarkoituksena oli myös lisätä koulutuksen määrää ylipäätään ja sitä kautta avittaa tulojen ja elintason kasvua. Olennaisena piirteenä jälkimmäisessä prosessissa nähtiin niin sanotut ulkoisvaikutukset: yhden ihmisen kouluttaminen helpotti kaikkien muidenkin samaan sosiaaliseen yhteisöön kuuluvien ihmisen toimintaa. Siksi koettiin, että markkinamekanismi soveltuu huonosti koulutuksen rahoitukseen: markkinapohjainen järjestelmä johtaa liian alhaiseen koulutuksen määrään.

Vuosikymmenten saatossa koulutusjärjestelmä on laajentunut valtavasti, ja äärimmäisen aiheellinen kysymys on, miten hyvin yhteiskunnan sat-saukset koulutukseen ovat täyttäneet tehtävänsä koulutustason nostamisessa ja tasa-arvon lisäämisessä. Yhteiskunta on muuttunut myös muuten mahdollistaen aivan eri tavalla kuin ennen koulu-

tus- ja muiden investointien rahoituksen. Voikin kysyä, onko valtion roolin silti oltava entisellään?

Se lienee selvää, että valtion toimia ei tarvita koulutushalukkuuden lisäämiseksi: koulutuksen (koulutuspaikkojen) kysyntä on selvästi suurempaa kuin tarjonta. Siitä kertovat yliopistoihin pyrkijöiden suuret joukot ja se, että karsinta joillekin aloille on äärimmäisen tiukka.

Miten on sitten tilanne tasa-arvon suhteen? Monet tuntuvat uskovat vuoren varmasti siihen, että koulutus on yhäkin tärkein tasa-arvon lisääjä. Uskomus on niin vahva, että asiaa ei ole katsottu aiheelliseksi selvittää, vaikka nykytiedoilla voisimme aika tarkkaan laskea esimerkiksi, miten yksikin koulutukseen käytetty euro vaikuttaa tulonjakoon. Se, että suhtaudumme epäillen koulutuksen tasa-arvoa lisäävään vaikutukseen, perustuu lähinnä seuraaviin syihin:

- Koulutuksen määrä on kasvanut huimasti viimeisen sadan vuoden aikana, peruskoulutuksen sijaan entistä suurempi osa veroista käytetään korkeampaan opetukseen, joka ei välttämättä samalla tavalla kuin perusopetus vaikuta ”säätymiseen”. Korkeakoulutus, tutkijakoulutuksesta puhumattakaan, on vielä hyvin kallista, mikä tekee koulutuksesta hyvin kalliin instrumentin tasa-arvotarkoituksiin.
- Koulutus on osoittautunut äärimmäisen paljon periytyväksi: hyvin koulutettujen perheiden lapset kouluttautuvat entistä enemmän, kun taas huonosti koulutettujen perheiden lapset kouluttautuvat edelleenkin heikosti. Tämä ilmiö on tuttu useista tutkimuksista, mutta tässä yhteydessä riittänee viitata taulukkoon 1, jossa on esitelty Suomea koskevia verraten uusia lukuja (Myrskylä 2009). Jos vanhemmat ovat käyneet vain peruskoulun, heidän lapsistaan alle kymmenen prosenttia

suorittaa yliopistotutkinnon. Vastaava osuus yliopistotutkinnon suorittaneiden vanhempien lapsilla on yli viisinkertainen. Myös vanhempien tulot näkyvät samalla tavalla koulutusvalinnoissa: Arto Nevalan (2006) mukaan ylempien toimihenkilöiden ja yrittäjien lapsia oli korkeakouluissa vuonna 2003 3,2-kertaisesti työväestöön verrattuna. Niin sanotuilla statusaloilla ero on vieläkin suurempi. Vuoden 2010 opiskelijatutkimuksen (Saarenmaa & al. 2010) mukaan 63 prosenttia yliopisto-opiskelijoiden isistä oli johtajia, asiantuntijoita tai yrittäjiä (pl. maanviljelijät). Koulutus näyttää periytyvän ei pelkästään koulutustason vaan myös koulutusalan suhteen, eli yhäkin käy niin, että lääkärin lapsista tulee lääkäreitä ja opettajan lapsista opettajia. Eli se säätymisestä! Nykyjärjestelmässä köyhät ja huonosti koulutetut kotitaloudet näyttävät jäävän koulutusputken ulkopuolelle ja syrjäytyvän entisestään. Ainakaan yliopistokoulutus ei tunnu olevan kovin tehokas tapa lisätä tasa-arvoa ja säätymistä. Korostetakaan vielä sitä, että koulutus- ja sosioekonomisen taustan merkitys koulutukseen valikoitumisessa ei näytä mitenkään pienentyneen viime vuosina – pikemmin päinvastoin.

- Koulutus on kallista, ja siitä joutuvat maksamaan myös ne, joita ei kouluteta. Pelkästään valtion budjetista vuodelle 2011 6,5 miljardia menee koulutukseen (kun menoja yhteensä on noin 50 miljardia euroa). Koulutus ei tietenkään ole ilmaista, vaan kulut on katettava verotuksella. 6,5 miljardia vastaa lähes valtion ansio- ja pääomatulojen kertymää, joka on 7,4 miljardia. Kysymys onkin siitä, onko oikein tarjota osalle väestöstä maksutonta koulutusta ja subventoida opiskeli-

Taulukko 1. Koulutuksen periytyminen koulutusasteittain. Esitetyt luvut kuvaavat 30–49-vuotiaiden koulutustasoa. Ensin mainittu luku liittyy äidin ja jälkimmäinen isän koulutustasaan (lähde: Myrskylä 2009).

vanhempien koulutustasa	lasten koulutustaso			
	perusaste		ylempi korkeakoulututkinto	
	miehet	naiset	miehet	naiset
perusaste	21,1/20,6	13,1/12,1	6,0/5,9	8,3/8,6
ylempi korkeakoulututkinto	3,4/3,9	2,0/1,9	40,8/40,2	50,5/45,3

joiden elinkustannuksia ilman mitään määrärajoitusta – aina tutkijakoulutusta ja useita tutkintoja myöden – ja sitten maksattaa kustannukset myös niillä, jotka syystä tai toisesta suljetaan esimerkiksi yliopistokoulutuksen ulkopuolelle.

Nykyjärjestelmä tuottaa helposti makaabereja esimerkkejä tulonjakomielessä. Lääkäriperheen lääkäreiksi kouluttautuvat lapset saavat kaikki ilmaisen koulutuksen edut, joita maksavat köyhistä perheistä tulleet ja heti työelämään menneet nuoret. Nämä nuoret jäävät paitsi koulutusta, opintorahaa, opiskelijoiden asumistukea, ateriatukea, opintolainojen korkotukea (verotuksessa) ja VR:n ja Matkahuollon matka-alennuksia (näiden lisäksi tulee vielä kaiken kirjava joukko muita alennuksia, ks. esim. Opiskelijan Tampere 2010). Kuitenkaan he, sanotaan vaikka varastomiehet tai siivoojat, eivät missään vaiheessa pääse osallisiksi suuremmista ansioista. Tai ajatellaan niitä, jotka suorittavat ilmaiset rahoitusalan tohtoriopinnot Suomessa ja menevät sen jälkeen ulkomaille joihinkin suurpankkeihin töihin. Miksi köyhien varastomiesten pitäisi maksaa heidän ilmaiset opintonsa? Miksi ulkomaisten suuryhtiöiden pitäisi saada ”ilmaiseksi” Suomen valtion kouluttamaa työvoimaa? Miksi Suomen valtion pitää ottaa riski ja kouluttaa alalle tuhansia asiantuntijoita, joita ei ehkä muutama vuoden päästä tarvitakaan? Tulevaisuudessa entistä suurempi osuus suomalaisista (Suomessa koulutetuista) siirtyy ulkomaille ja maksaa veronsa sinne. Ja miksei siirtyisi, kun ”maailmanmarkkinoilla” palkkarakenne suosii pitkälle koulutettuja.

Usein ajatellaan, että korkeasti koulutetut maksavat koulutuksen takaisin progressiivisen verotuksen muodossa. Tämä on kuitenkin totta vain osittain. Kun otetaan huomioon sekä välilliset että välittömät verot, verojärjestelmämme on hyvin lähellä tasaverotusta (ks. Holm 2006; Jäntti 2009). Eli valtion tuloveron progression roolia koulutusinvestointien takaisinmaksussa ei pidä liioitella. Toisaalta verojärjestelmä ei tee tyhjäksi sitä tosiasiaa, että ne, jota eivät pääse osallisiksi koulutuksen eduista, joutuvat maksamaan muiden koulutuksesta.

Muutamia laskelmia

Miten paljon esimerkiksi juuri yliopistokoulutus maksaa? Seuraavassa on laskelma, jossa on oletettu, että puolet valtion budjettirahoituksesta yliopistojen toimintaan kohdentuu opetukseen. Oletetaan perus- ja jatko-opetus yhtä kalliiksi ja kaikki tieteenalat yhtä kalliiksi. Maisteriopintojen kestoksi oletetaan seitsemän vuotta, opintotuen kestoksi oletetaan kuitenkin vain 6,5 vuotta (opintotukea myönnetään nykyään enimmäkseen 70 kuukaudeksi). Tällöin koulutusmenoiksi tulee vuoden 2009 lukujen perusteella 34 000 euroa, mutta vuoden 2011 budjetin perusteella luku on jo yli 40 000. Opintotukien määrä voi maksimissaan nousta 38 000 euroon, kaikkien korkeakouluopiskelijoiden keskiarvo jää noin 19 000 euroon. Opintotukiksi on tällöin laskettu

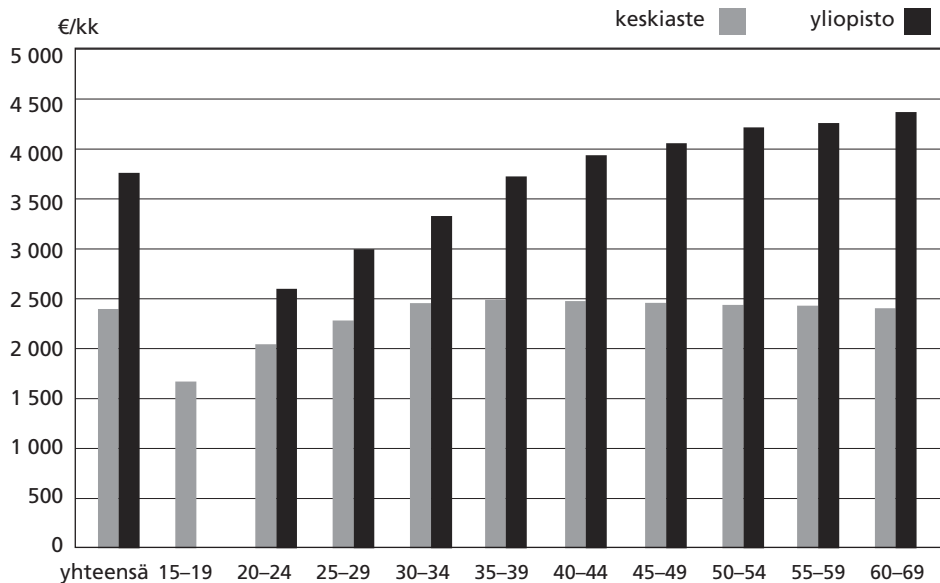
- opintorahat
- opiskelijoiden asumistuki
- opiskelijoiden ateriatuki
- valtion takaamien opintolainojen kulut.

Lisäksi VR ja Matkahuolto (linja-autoyhtiöt) subventoivat matkakuluja arviolta 4 800 eurola tutkintoa kohden. Opintolainojen korot ovat vähennyskelpoisia verotuksessa, lainojen kanta vuoden 2009 lopussa oli 1 339 miljoonaa euroa, joten verosubventioarvo on verraten pieni, keskimäärin vain 100–200 euron luokkaa.

Joka tapauksessa valtio antaa ylempään korkeakoulutuksen yliopisto-opiskelijalle yli 60 000 euroa.² Lääketieteessä summa on jo lähellä sataa tuhatta.³ Nämä ovat isoja lukuja, mutta muutokset ansioissa ovat vielä paljon suurempia. Ylempään korkeakoulutuksen suorittanut saa vuodessa keskimäärin 17 000 euroa enemmän palkkaa kuin keskiasteen koulutuksen läpikäynyt (ks. oheinen kuvio 1). Vaikka ensin mainitun ansiourajäisi viisi vuotta lyhyemmäksi ja vaikka verotus

2 Tohtoritutkinnon osalta summa lienee jo 100 000 euron luokkaa, jos kohta luku voi helposti kivuta 150 000:een niiden osalta, jotka saavat jonkin tutkijakoulupaikan. Oman lukunsa muodostavat vielä ne, jotka tekevät useita tutkintoja ja vievät opiskelupaikan niiltä, jota eivät pääse opiskelemaan ja jotka kaiken lisäksi joutuvat maksamaan kahden tutkinnon suorittajan opinnot. Vuoden 2010 opiskelijatutkimuksen mukaan yliopisto-opiskelijoista 32 prosentilla (lääketieteessä yli puolella) on tai on ollut myös muu kuin nykyinen tutkinto-oikeus jossain korkeakoulussa (ks. Saarenmaa & al. 2010).

3 KOTA-tietokannasta käy selville kunkin tieteenalan ja yliopiston kustannukset, joissa on toki huomattavan suuria eroja. Tässä yhteydessä meitä kiinnostaa kuitenkin vain kustannusten keskimääräinen suuruusluokka.



Kuvio 1. Ansiot koulutusasteittain. Kokoikäisten palkansaajien lukumäärät ja kokonaisansiot kuukaudessa koulutusasteen, iän ja työnantajasektorin mukaan vuonna 2009 (lähde: Tilastokeskus)

söisi erotuksesta kolmanneksen, erotukseksi jää 314 000 euroa. Vaikka opiskelijan pitäisi maksaa kaikki kustannukset, jäisi pelkästään työuran aikana nettoa vielä 250 000 euroa. Ilmanko koulutuksen reaalin tuottoaste on niinkin suuri kuin Hämäläinen ja Uusitalo (2003) osoittavat eli 14 prosenttia. Huomionarvoista on, että Hämäläinen ja Uusitalo huomioivat myös koulutuksen vaikutuksen työttömyysriskiin, jolla on olennainen vaikutus tuottolaskelmiin. Tilastokeskuksen työssäkäyntitilastoista ilmenee, että työttömyysriski on hyvin erilainen eri koulutustasoilla: pelkän peruskoulutuksen saaneilla se on neljä kertaa suurempi kuin yliopistokoulutuksen saaneilla (työttömyysriskien ollessa kahdeksan prosenttia ja vastaavasti kaksi prosenttia; ks. Tilastokeskus 2009).

Koulutuksen tuottoja arvioitaessa on pidettävä mielessä myös eläkkeet. Kuvion 1 perusteella voidaan päätellä, että myös eläkkeissä on huomattavia eroja etenkin, koska korkeasti koulutetuilla tulot kasvavat aina eläkkeelle siirtymiseen, kun taas vähemmän koulutettujen ansiot kääntyvät laskuun jo 40 ikävuoden jälkeen. Koska eläkelaskuri painottaa elinkaaren viimeisten vuosien ansioita, se(kin) suosii voimakkaasti pitkälle

koulutettuja.⁴ Oikeastaan vain korkeasti koulutetuilla on insentiivi (ja ehkä myös parempi työkyky⁵) tehdä työtä aina 68 ikävuoteen asti. On myös syytä huomata, että korkeasti koulutettujen elinajan odote on aivan eri luokkaa kuin vähemmän koulutetuilla⁶.

65-vuotiaiden osalta ero yli viiden vuoden luokkaa. Jos nämä asiat huomioi laskelmassamme (ks. kuvio 1), tietää se noin 200 000 euron erotusta (verojen jälkeen) yllämainitun 314 000 euron lisäksi.

Mallia Englannista

Lokakuun lopulla lordi Brownen toimikunta (Browne 2010) jätti mietintönsä Ison-Britannian korkeakouluopetuksen uudeksi rahoitusmalliksi. Uusi David Cameronin hallitus on jo ehti-

4 Kuten tunnettua, (työ)eläkekertymä määräytyy nykyään siten, että 18–52-vuotiailla se on 1,5 prosenttia vuodessa, 53–62-vuotiailla 1,9 prosenttia ja 63–67-vuotiailla 4,5 prosenttia.

5 Esimerkiksi kaupan piirissä korkeakoulutettujen sairauspoissaolot ovat vain kolmanneksen siitä, mitä pelkän peruskoulutuksen saaneilla (ks. Halmetoja 2009).

6 Ilmiö on kansainvälinen. Esimerkiksi Yhdysvalloissa todettiin juuri, että yli 12 vuotta koulutetuilla eliniän odote on 82 vuotta ja alle 12 vuotta koulutetuilla vain 75 vuotta (ks. esim. Reinberg 2008).

nyt pääpiirteissään ajaa läpi toimikunnan mietinnössä esitetyt uudistukset. Mistään aivan mullistavasta keksinnöstä ei kuitenkaan ole kyse, koska lordi Brownen toimikunnan malli on hyvin lähellä Australiassa jo yli kaksi vuosikymmentä hieman eri muodoissaan voimassa ollutta (ja yhä voimassa olevaa) järjestelmää (ks. Rikala & Rantanen 2008).

Suomalaisissa tiedotusvälineissä uudistus on kuitattu vain yliopistojen lukukausimaksujen nostoksi (yläraajaksi tulee 9 000 punttaa eli noin 10 500 euroa). Ehkä olennaisempaa uudessa järjestelmässä on kuitenkin se, että opiskelijan ei tarvitse etukäteen maksaa mitään, lukukausimaksut peritään vasta, kun opiskelija on päässyt töihin ja ansaitsee tietyn rajan ylittävän määrän (n. 21 000 punttaa vuodessa). Maksu nousee tulojen mukana ja kun tulot ovat 5 000 punttaa kuukaudessa, maksu on 293 punttaa. Opintotuki on riippuvainen vanhempien tuloista. Se on ”tulottomilla” 3 250 punttaa, ja vuositulojen ollessa yli 60 000 punttaa tuki lakkaa. Kaikki voivat ottaa opintolainaa 3 750 punttaa vuodessa. Lukukausimaksuihin verrattuna ero on siinä, että varatonkin opiskelija voi periaatteessa mennä mihin yliopistoon tahansa, ilman hänen pitäisi velkaantua ”korviaan myöten” tai hänen vanhempiensa pitäisi maksaa lukukausimaksut (niin kuin Yhdysvalloissa). Niiden, jotka eivät mene korkeakouluihin, ei tietenkään tarvitse maksaa muiden koulutuksesta, mikä on paljon reilumpaa kuin suomalainen systeemi, jossa ”edun saajat” siirtävät maksut niille, jotka eivät pääse edusta osalliseksi. Englannin mallissa on vielä se etu, että maksuja ei voi kiertää esimerkiksi ryhtymällä yrittäjäksi ja muuntamalla tulonsa pääomaverotuksen mukaiseksi.

Suomessa soisi keskusteltavan tästä Englannin mallista – ei vähiten siksi, että valtion taloudessa on yli kahdeksan miljardin alijäämä, joka väistämättä vaati joko/tai menojen supistuksia ja uusia veroja. Korkeakoululaitoksen menot vuonna 2011 ovat kolmen miljardin euron luokkaa (josta kunnat maksavat 500 milj. euroa). Korkeakoululaisille suunnattu opintotuki maksaa noin 650 milj. euroa. Eli jos kaikki korkeakoululaitukseen käytettävät varat perittäisiin koulutetuilta takaisin verotuksen yhteydessä, nykyinen budjettialijäämä voitaisiin kertaheitolla eliminoida – olettaen, että taloudellinen kasvu hoitaisi ”toisen puolen”. Toisaalta mainittu 3,65 miljardia mahdollistaisi valtion ansiotulo- ja pääomaveron puolittamisen.

Suomessa on vain vaikea keskustella aiheesta. Siihen on kaksi syytä. Poliittiselle vasemmistolle ”ilmainen koulutus” on perinteinen lempilapsi, josta halutaan pitää kiinni viimeiseen asti. Se on osa perinteistä ”hyvinvointivaltio”-manttaa. Vaikka tutkimustulokset mitenkä osoittaisivat maksuttoman yliopistokoulutuksen olevan hyvin regressiivistä, usko koulutuksen tasa-arvoistavaan voimaan on horjumaton.⁷ Jos ”tasa-arvo”-argumentti jostain syytä ei tunnu riittävän, voi aina vedota siihen, että korkeakoulupetuksen tekeminen maksulliseksi on ”uusliberalismia”, sen vastustaminen ei vaadi mitään älyllisiä perusteluja. Kun maksullisuus on uusliberalismia, on samantekevää, maksetaanko opinnot etukäteen vain vasta sen jälkeen, kun on päästy paremmille ansioille.

Toinen syy on tyyppinen ”*political economy*”-selitys. Yliopisto-opiskelijat ovat ylivoimaisesti parhaiten järjestäytyneitä eri väestöryhmistä, heillä on parhaat kontaktit poliitikkoihin, ja mikä tärkeintä, heillä on aikaa järjestötoimintaan ja demonstraatioihin. Perinteiset poliittiset nuorisjärjestöt ovat aikoja sitten kuolleet ja tie politiikkaan kulkee yliopistomaailman kautta. Poliitikkojen perspektiivistä nuoriso ”samaistuu” yliopisto-opiskelijoihin, vaikka heitä on vain murto-osa koko vuosiluokasta. Samalla hämärtyy se tosiasia, että yliopisto-opiskelijat ovat – ei suinkaan kaikkein köyhimpiä – vaan kaikkein etuoikeutetuimpia koko yhteiskunnassa. Heillä vaan ei satu olemaan mitään vastavoimaa poliittisessä kentässä – ei olemassa mitään ”huonosti koulutettujen nuorten liittoa”. Siksi vain harva poliitikko rohkenee ehdottaa mitään, joka olisi vastoin opiskelijajärjestöjen kantaa.

Kansainvälisten vertailujen perspektiivistä tarkastellen koulutuksen yksityiset tuotot ovat Suomessa vähintäänkin eurooppalaista keskitasoa, siitäkin huolimatta, että Suomessa on verraten korkeat veroasteet ja pienet palkkaerot. Osasyynä on tietenkin se, että Suomessa julkinen valta vastaa koulutuslaitosten kustannuksista 99,9 prosenttisesti, itse asiassa enemmän kuin missään muussa OECD-massa.

Toki on aina niitä, joilla on vaikeuksia löytää työtä maisteritutkinnon jälkeen. Mutta usein syy

⁷ Kuvaavaa on, että Vasemmistoliitto esittää veropoliittisessa ohjelmassaan 2010 opintorahan nostamista peräti 750 euroon. Ks. Vasemmistoliitto (2010)

on myös omissa valinnoissa. Jos haluaa välttämättä tehdä tutkintonsa kulttuuriantropologiasa tai poliittisessa historiassa tai naistutkimuksessa, ei voi olettaa, että työmarkkinat avautuisivat hetkessä. Jos meillä olisi jokin Englannin mallia vastaava rahoitusjärjestelmä, opiskelijan valinnan merkitys olisi luonnollisesti suurempi ja valtion hallinnollisten opiskelijapaikkakiintiöiden merkitys pienempi. Opiskelija joutuisi konkreettisesti ottamaan kantaa siihen, kannattaako maksaa sellaisesta tutkinnosta, jolla vain vaivoin pääsee työmarkkinoille ja saa samaa palkkaa kuin vähemmän koulutetut. Opiskelijalla olisi tässä tilanteessa varmasti erilainen insentiivi tarkkailla oppiaineensa opetuksen laatua – kannattaisiko maksaa vaikkapa 30 000 euroa pelkästä ”huulen heitosta”. Nyt opiskelijalle on kohtuullisen yhdentekevää, mikä on opetuksen laatu. Olennaista on valikoitua yliopisto/korkeakouluopiskelijaksi. Tämän ratkaisevan vaiheen jälkeen on lähes samantekevää, mitä tekee: opiskeleeko vai meneekö töihin. Toki jossain vaiheessa pitää saada tutkintotodistus, mutta se onnistuu verraten alhaisellakin opiskeluintensiteetillä. Jos sekään ei riitä, voi entisen opetusministerin Tuula Haataisen tavoin syyttää korkeakoulujen huonosta opintojen ohjauksesta (Haatainen 2003).

Opetusministeriölle nykyinen järjestelmä sopii hyvin, koska sillä on näennäisesti kädet täynnä töitä määrärahojen jaossa, opintojen laadun valvonnassa (mitä se sitten tarkoittakaan), tutkintojen tarvearvioiden tekemisessä ja opiskelijakiintiöiden määrittämisessä. Jos siirryttäisiin esimerkiksi Englannin mallin tapaiseen järjestelmään, lähes kaikki nämä tehtävät poistuisivat. Opetuksen laadusta tulisi aidosti kilpailutekijä yliopistoille ja opiskelijoiden valta tältä kasvaisi huomattavasti. Samalla kasvaisi tietenkin heidän vastuunsa uravalinnoista ja opiskelun tuloksellisuudesta. Selvää on tietenkin, että byrokraatit eivät halua tehdä itsestään työttömiä, siksi opetusministeriö on kaikista osapuolista varmasti kaikkien haluttomimmin muuttamaan nykyjärjestelmää.

Johtopäätöksiä

Ilmainen korkeakouluopetus on todellisuudessa yksi suurimmista eriarvostavista mekanismeista yhteiskunnassa. Yliopisto-opintoihin halukkaiden määrää (jo pelkästään kotimaassa) ylittää kaikilla aloilla aloituspaikkojen määrään, eli

markkinoilla on huomattava liikkakäyntä. Loogisin tapa purkaa liikkakäyntä on pienentää korkeakouluinvestointien yksityisiä tuottoja tekeväällä koulutus ainakin osin maksulliseksi ja pienentämällä opintojen subventointia. Nykyinen tapa hallinnoida liikkakäyntä pääsykokeilla on eriarvoistavaa ja satunnaista: valinta muistuttaa valitettavan paljon lotto-arvontaa. Lisäksi pääsykokeisiin tuhlataan valtavasti aikaa ja erilaisin valmennuskursseihin myös paljon rahaa. Kaikki se olisi paljon järkevämpää käyttää itse yliopisto-opintoihin⁸. Ylipäätään pääsykokeilla on liian iso asema. Jos korkeakouluopintoihin hakeuduttaisiin investointiperiaatteella, olennaisimmaksi valintaperusteeksi tulisi henkilökohtainen halukkuus satsata yliopisto-opintoihin. Tällöin voitaisiin ”unohtaa” esimerkiksi opintojen pitkittymiseen tai opiskelumotivaatioon liittyvät ongelmat.

Tilastot osoittavat selvästi, että hyvin koulutettujen (ja hyvätuloisten) perheiden lapsilla on valtava yliedustus yliopisto-opinnoissa, eikä mitään näyttöä ei ole siitä, että tämä piirre olisi poistumassa. Koulutus siis periytyy huomattavassa määrin, eikä se suinkaan ole selvästi säätykiertoa nopeuttava tekijä. Nykyinen (tasa)verojärjestelmämme kerää koulutuksen tuottoja vähintään yhtä paljon niiltä, jota eivät pääse osalliseksi yliopistokoulutuksesta, kuin niiltä, jotka pääsevät tähän etuoikeutettuun asemaan.

Sitä mukaa kuin ulkomailla siirrytään selvemmin korkeakoulujen rahoituksessa malliin, jossa ”edunsaaja maksaa”, niin kuin on tehty Englannissa ja muissa anglosaksisissa maissa, Suomen tilanne käy kestävämmäksi. Suomi voi toki tuottaa ilmaista koulutusta ulkomaille muuttajille ja muiden maiden opiskelijoille ja alistua siihen, että laadukkaampi koulutus haetaan ulkomailta. Erityisesti jatko-opintojen osalta tilanne alkaa olla akuutti: jos jatko-opintoihin valittaisiin kaikki hakijat samoin periaattein ja tasovaatimuksiin, joihinkin jatkokoulutusohjelmiin ei tulisi ainutakaan suomalaista. Kysyä sopii, olisiko se veronmaksajien mielestä paras mahdollinen tapa edistää kehitystä ja tasa-arvoa Suomessa.

On selvää, että valtiolla (ja kunnilla) on tulevaisuudessakin keskeinen asema koulutuksen järjestämisessä. On kuitenkin vaikea hyväksyä sitä

⁸ Vuoden 2010 opiskelijatutkimuksen mukaan viidennes lääke- ja oikeustieteellisiä aloja opiskelevista on hakenut opiskelupaikkaansa kolme kertaa tai useammin (ks. Saarenmaa & al. 2010).

ajatusta, että valtiolla olisi jotenkin rajoittamaton vastuu koko koulutusjärjestelmästä, eli että jos esimerkiksi tutkijakoulutuksen ”tarve” lisääntyy, niin valtion tehtävänä on taikoa jostain tarvittavat varat. Loogisemmalta tuntuisi se, että valtion vastuut rajattaisiin perusopetukseen laajasti tulkitettuna siten, että korkeakouluopetus (yliopistot ja ammattikorkeakoulut) jäisivät pääasiassa luku-kausimaksujen varaan. Koulutus tulisi nykyistä

huomattavasti enemmän riippumaan kysynnästä, opiskelijoiden halusta panostaa opintoihin. Kaikki tämä merkitsisi myös valtion roolin supistumista korkeakoululaitoksen hallinnoinnissa. Sinänsä se olisi askel oikeaan suuntaan. Valtio, sen paremmin kuin kukaan meistä, ei tiedä, mihin yhteiskunta menee seuraavien vuosikymmenten aikana. Siksi on aika päättää suunnitelmatalouden aika myös tällä sektorilla.

KIRJALLISUUS

- Browne, John: Securing a sustainable future for higher education. An independent review of higher education funding and finance. www.independent.gov.uk/browne-report, 2010
- Haatainen, Tuula: Haatainen: Opiskeluvedellytykset ja yliopistojen kilpailukyky turvattava. Opetusministeriö. http://www.minedu.fi/OPM/Tiedotteet/2003/11/haatainen_opiskeluvedellytykset_ja_yliopistojen_kilpailukyky_tur?lang=fi, 2003
- Halmetoja, Hanne: Pohjakoulutuksen vaikutus sairaspoissaoloihin K-Citymarket Oy:ssä. AMK-tutkielma. https://publications.theseus.fi/bitstream/handle/10024/2446/Hanne_Halmetoja.pdf?sequence=1, 2009
- Holm, Pasi: Verokirja. Polemia 63, Kunnallisanalan kehittämissäätö. http://www.kaks.fi/sites/default/files/1141-Polemia_63_net.pdf, 2006
- Hämäläinen, Ulla & Usitalo, Roope: Koulutus kannattaa – laski sitä miten päin vain. *Talous & Yhteiskunta* 4 (2003): 2–6
- Jäntti, Markus: Välillisen verotuksen kohtaannon kehityksestä Suomessa 1985–2006, *Talous ja yhteiskunta*, PT (2009): 34–39
- Nevala, Arto: Tasa-arvo etenee hitaasti? Teoksessa: Aareveera, Timo & Herranen, Jatta (toim.): Mikä meitä ohjaa. Jyväskylän yliopisto, Koulutuksen tutkimuslaitos, 2006
- Myrskylä, Pekka: Koulutus periytyy edelleen, Hyvinvointikatsaus 1/2009, Tilastokeskus. http://www.stat.fi/artikkelit/2009/art_2009-03-16_002.html, 2009
- Opiskelijan Tampere. <http://www.opiskelijantampere.fi/edut.php>, 2010
- Reinberg, Steven: Life expectancy in the United States is on the increase, but only among people with more than 12 years of education. *Washington Post*, March 11, 2008
- Rikala, H. & Rautanen, P.: Australian lukukausimallin mukaisen maksukäytännön toimivuus suomalaisessa yhteiskunnassa. Teoksessa: Kivistö, Jussi (toim.): Kuka maksaa? Tampere: Tampere University Press, 2008
- Saarenmaa, Kaisa & Saari, Katja & Virtanen, Vesa: Opiskelijatutkimus 2010: Korkeakouluopiskelijoiden toimeentulo ja opiskelu. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2010:18
- Tilastokeskus: Vuoden 2009 lopun työttömistä suuri osa työttömiä jo vuotta aiemmin http://www.stat.fi/til/tyokay/2008/02/tyokay_2008_02_2010-06-29_tie_003_fi.html, 2009
- Vasemistoliitto: Oikeudemukaisuutta verotukseen <http://www.vasemmisto.fi/ajankohtaista/kannanotot/kannanotot-2010/1391-oikeudenmukaisuutta-verotukseen.html>, 2010.